

LBRIS

We know
books

IOSIF ȚIPROC

CONACE
OAMENI
DESTINE

Ediția a doua

Prefață de Felician Pop
Postfață de Ion Bala

LIMES
2022

Cuprins

Suflet viu peste ruine și moarte (Felician POP).....	9
Cuvântul autorului	9
ACÂȘ	15
Un singur conac a rămas în picioare	
ADRIAN	19
Binefacerile și blestemul familiei Sepsy	
ADY ENDRE	23
Casa marelui poet și povestea familiei lui	
APA	29
Doi nobili cu trăsurile cu 6 cai și moștenirea lor	
APATEU	35
Conacul bunului evreu Jeremias	
ARDUD	39
Legenda tunelurilor lui Rakoczi din Cetate	
ATEA	43
Drama familiei Pal	
BECHENI	48
Documente din anii exproprierii	
BERINDAN	54
Conacul Bikfalvi, refugiu în calea apelor	
BIXAD	60
Conacele lui Szent Ivany Gyula devin sanatoriu TBC	
BIXAD	63
Vremile de glorie ale stațiunii balneare	
BOGHIȘ	67
Legenda baronesei Amalia	
BOINEȘTI	72
Toagul și capela lui Pasztory	
CAREI	79
Familia Karolyi, castelul și templele sale	

CĂRĂȘEU	90
Gospodarii nobili Darvay și destinul aspru al familiei Mayer	
CAUAȘ	96
Familia Kavassy a fost jefuită la război, la pace și după moarte	
CIUMEȘTI	102
CRAIDOROLȚ	106
Groful Gerzon a fost deportat la Canal	
CULCIU	110
Conacele găzduiesc azi dispensarul și primăria	
CURTUIUȘ	114
Amintirile și drama familiei Jakab	
CHEREUȘA	118
Familia Govrik a scăpat de Canal, conacul Poroszlai nu mai este	
DOMANEȘTI	123
Castelul familiei Domahidy	
ĐOROLȚ	127
Castelul romantic al deputatului Ember Geza	
ERIU SÂNCRAI	132
Gloria și suferințele familiei Kaizler	
GHIDE	136
Legende de căpetenie ale unui sat dispărut	
HALMEU	141
Conacul cu semnături evreiești	
HODOD	146
Superbul castel Banffy găzduiește primăria	
HODOD	150
Familia Degenfeld lasă conacul copiilor de școală	
HRIP	154
Blestemul conacului nobilului Pap	
HRIP	159
Legenda preotului pe care nu l-a răbdut pământul	
IRINA	163
În căutarea comorii familiei Irinyi	
LAZURI	168
Nobilul Nagy Jeno ajută sătenii din averea lui	

LIVADA	173
Baronul Kende Zsigmond a ajuns căruțașul satului	
LIVADA	178
Baroneasa Vecsey a rămas la mila fostei sale cameriste	
LIVADA	186
Parcul dendrologic înființat acum un sfert de mileniu	
LIVADA	190
Baroana Bodor Ida a fost îngrijită de fosta sa bucătăreasă	
LIVADA	194
Mormintele familiei Peterfy au fost profanate	
LIVADA	198
Weisz Ignacz a murit la Auschwitz	
MĂRTINEȘTI	202
Conacul boierului Vernel	
MEDIEȘU AURIT	206
Castelul renașcentist	
MEDIEȘU AURIT	211
Conacul evreului Grosz este cerut înapoi	
MEDIEȘU AURIT	216
Moșierul Boroș l-a ucis pe primarul comunei	
MIHAIENI	220
Conacul Degenfeld rivaliza cu Castelul din Carei	
MUJDENI	223
Din castel a rămas doar capela	
NISIPENI	227
ODOREU	233
Conacul moșierului Pop Octavian	
ODOREU	237
Reședința liderului țărănist Titu Demian	
PĂULEAN	241
Conacul Tisza-Karolyi	
PĂULEȘTI	244
Conacul lui Horvath Pal	
PĂULEȘTI	248
Reședința și legenda aprigei Teleky Blanka	
PELEȘU MARE	252
Conacul lui Matyas Bandy și mormintele uriașe	

PETIN	256
Conacul lui Helmeczy și trista soartă a familiei	
PETIN	259
Conacul Boszormenyi	
PIR	263
Conacul familiei Oerdogh unde s-au întâlnit	
Kossuth și Bălcescu	
PIȘCOLT	270
Conacul baronului părăsit de soție	
POMI	275
Conacul lui Ujfalussy	
POTĂU	281
Conacul „scoțianul”	
SANISLĂU	290
Castelul baronesei rămasă la mila sătenilor	
SANTĂU	294
Conacul lui Filep Ioan	
SĂCĂȘENI	298
Conacul boierului Braunecker care iubea femeile	
SĂUCA	303
Locul nașterii lui Kolcsey Ferenc	
SUPUR	310
Conacul ministrului care a salvat satul de armata rusă	
TĂȘNAD	315
Conacul unde a dormit Petofi Sandor	
TURULUNG	319
Castelul grofului Perenyi	
VAMA	324
Conacul contesei Darvay	
VETIȘ	328
Conacul celui înmormântat de viu	
VETIȘ	
Castelul cu stafii al lui Dery Lajos	332
Postfață (Ion BALA).....	336

ACÂȘ

Un singur conac a rămas în picioare

În comuna Acâș, în anii 1940, cei mai mari boieri erau Nagy Jozsef, Bagosy Sandor și Palinkas Tibor, dar ordinea lor în funcție de averea lor era greu de stabilit. Se spune că totuși familia Bagosy era mai bogată, dar unii afirmă că familia Nagy Jozsef era mai înstărită. În anul 1946 toți au fost duși la canal, laolaltă cu alți săteni considerați chiaburi, Cseke Janos sau Szilagyi Istvan de pildă.

Din averile celor de mai sus foarte puține lucruri au fost retrocedate urmașilor de azi. Asta pentru că o mare parte din bunuri s-au distrus, apoi pentru că drumurile spre dreptate în țara noastră sunt mai greu de străbătut și azi.

Nobilii care au locuit în Acâș au avut toți conace frumoase, înconjurată de parcuri și arbori ornamentali. Dintre toate conacele satului, în picioare a mai rămas azi doar cel al lui Nagy Jozsef, care este construit chiar în centrul așezării. În conacul falnic de odinioară își are azi sediul primăria locală. Conducerea acestei instituții a răscumpărat conacul de la urmașii familiei Nagy, care au revendicat conacul, pe care l-au și obținut în natură.

Despre conacele de odinioară și mai ales despre viața celor ce le-au locuit cândva, cel mai bine își aduce aminte baciul Hatvani Laszlo din Acâș. Are azi 82 de ani, iar memoria lui ar face invidios pe oricine:

„Conacul în care își are sediul primăria a aparținut nobilului Nagy Jozsef. Acesta l-a terminat de ridicat în anul 1946, dar nu a apucat prea mult să locuiască în el. Asta pentru că în acel an comuniștii l-au ridicat și l-au mutat forțat împreună cu familia lui. Numai că acest Nagy Jozsef a fost închis la închisoarea de la Gherla. Se spune că ar fi avut ceva legături cu o organizație din Ungaria care se pregătea de revoltă împotriva comuniștilor. În închisoarea de la Gherla a fost bătut așa de mult încât a murit. A fost înmormântat acolo în închisoare și nu a mai fost adus acasă niciodată.

Soția lui Nagy Jozsef se numea Dobay Katalin. Aceasta s-a întors în sat și s-a căsătorit apoi cu Palinkas Tibor. Acesta era fiul familiei de nobili Palinkas și aveau moară pe acea vreme. Acest Palinkas tânăr era însă un om cam băutor. După ce comuniștii le-au luat moara, ei au rămas practic fără nici un fel de sursă de venit și s-au mutat la Baia Mare.

Au avut o fată care a venit apoi și a revendicat conacul. L-a și primit înapoi și eu așa știu că l-a vândut nu demult celor de la primăria Acâș.

Spre deosebire de altele din sat, conacul lui Nagy s-a păstrat totuși în bune condițiuni pentru că aici și-a avut sediul fostul CAP care avea grijă de el.

În anul 1989 CAP-ul aici și-a „găsit sfârșitul”. Pe vremuri, în jurul conacului erau arbori mari și frumoși care se pot vedea și azi întinzându-se până la bufetul actual din centrul satului.

Familia Nagy era iubită în sat pentru că s-a purtat omenește cu sătenii.

Familia de nobili Bagosy a fost și ea deportată și a ajuns la Târgu Mureș. Bătrânul Bagosy a murit și el și a fost adus acasă la Acâș, unde a fost înmormântat în cimitirul satului. Familia Palinkas nu și-a primit înapoi moara pentru că prea multe formalități ar fi fost de făcut și apoi la procesele care ar fi început avocații ar fi cerut mulți bani” – ne-a povestit Laczi baci.

Am vorbit și cu primarul din Acâș, Nicolae Gereb. El ne-a spus că cei care au cerut înapoi conacul au fost rudele familiei Nagy. Aceștia locuiesc în Cluj, iar în baza Legii 10 le-a fost restituit conacul în care își desfășoară activitatea primăria comunei. Pentru a nu se muta din sediu, conacul a fost cumpărat de la foștii proprietari de către cei de la primărie. Banii au fost obținuți de la Consiliul Județean. Primarul Gereb ne-a explicat că după ce familia Nagy a fost deportată conacul a servit ca sediu de CAP. Cu anii, aceștia au făcut investiții la clădirea care a fost prelungită cu câteva anexe. Azi acestea oferă spații pentru biblioteca satului, dar și pentru serviciul impozite.

Am luat legătura și cu Nagy Zsofia – fiica lui Nagy Jozsef. Ea locuiește în Cluj și ne-a explicat că de fapt numele corect al tatălui ei era Naghi Iosif Alexandru: „în anul 1946 conacul a fost confiscat, iar familia a fost mutată cu forța la

Gherla. Viața noastră a fost un chin în această perioadă, când de lucru părinții mei abia au primit și trăiau în condiții precare. Erau urmăriți mereu de Securitate. Tata nu s-a întors niciodată la Acâș pentru că nu avea voie. Fiecare pas al părinților mei era urmărit.

În fiecare duminică tata trebuia să se prezinte la Securitate. În anul 1957 a fost arestat și înțemnițat la închisoarea de la Dej. A fost acuzat că a avut legături cu Revoluția din anul 1956 din Ungaria. Aici el și-a găsit sfârșitul și când a murit nu avea decât 48 de ani. A fost înmormântat în închisoare.

Mama mea s-a recăsătorit cu Besenyei Zoltan și au locuit la Cluj. Nu cu Palinkas s-a recăsătorit mama mea, cum spun sătenii. Cunoșteam și acea familie pentru că avea și ea multe terenuri la Acâș.

Pe mama o chema Dobay Katalin și provenea din familia Dobay care avea domenii întinse în Acâș, chiar și câteva conace. Toate au fost demolate și în prezent ne judecăm pentru a primi despăgubiri. O mare parte din averea familiei Nagy (conacul, terenurile) a fost însă primită înapoi în natură. Despre tata, dar și despre alți deținuți politici, s-au scris și cărți. Cei care le-au scris au fost tocmai cei cu care tata a fost închis” – ne-a povestit Zsofia Nagy.

Ea lucrează și locuiește la Cluj, împreună cu mama ei.

După cum am aflat de la Konya Ladislau, inspector general adjunct la Inspectoratul Școlar din Satu Mare și un cunoscut pasionat de istorie, familia Naghi este prezentă la fiecare manifestare culturală organizată la Acâș, semn că dragostea de locurile natale a rămas neștirbită...

ADRIAN

Binefacerile și blestemul familiei Sepsy

La doar 4 km de Livada se află satul Adrian sau Adorjan (în limba maghiară), o localitate mică, dar cu un trecut istoric fără seamăn. Dacă este să dăm crezare documentelor, și nu știm de ce nu am face acest lucru, așezarea datează încă din anul 1272. Din fostele clădiri ale trecutului, azi mai stă în picioare doar clădirea școlii, care a fost cândva conacul familiei Sepsy. Această familie era cea mai cunoscută în sat, chiar dacă ulterior în Adrian a mai locuit și moșierul Weisz Ignacz, iar rivalitatea dintre cele două familii era cunoscută în tot satul.

Pentru a afla mai multe despre aceste locuri istorice ale trecutului am luat legătura în primul rând cu profesorul Albert Anzik din Livada, care cunoaște mai bine ca oricine istoria acestor locuri:

Albert Anzik – profesor pensionar, autorul Monografiei comunei Livada: „Referitor la întrebarea despre ce rol a avut familia Sepsy în viața satului Adrian, trebuie întâi să spun că acest sat este o așezare străveche, fiind dovedit prin urmele materiale descoperite încă din epoca pietrei, bronzului și fierului, cât și din actele de donare a localității din timpul regilor Arpadieni din anul 1272. Primul stăpân a fost Adorjan Janos, apoi familia Morocz/Mauriciu. În anul 1486 regele Ungariei Matei Corvin donează feuda familiei Bathory, iar în prima parte a secolului al XV-lea domeniul este stăpânit de familia Sepsy.

La început proprietatea a cunoscut o prosperitate economico-financiară, apoi a apărut în localitate feudalul Weisz Ignățiu, care a concurat cu feuda lui Sepsy. Foarte interesant este că numărul locuitorilor a avut o stabilitate mai rar întâlnită. De pildă în anul 1810 erau 526 de locuitori, iar în urma recensământului din 2002 numărul lor era de 512.

La începutul anilor 1930, familia Sepsy a avut un moment de decădere. Cauza decăderii a fost sinuciderea stâlpului familiei, Sepsy Daniel, eveniment care a zguduit viața membrilor familiei. Fratele său Janos și sora sa Blanka au coordonat mai departe munca în feudă. Blanka între timp s-a căsătorit cu un avocat renumit, Bay Miklos. Acesta era recunoscut nu numai pe plan local, dar și în tot județul. Viața economică pe domeniu a început să înflorească sub îndrumarea lui Bay Miklos, dar războiul mondial din anii 1940 a întrerupt dezvoltarea. Apoi și reforma agrară din 1945 a avut rolul ei în decăderea familiei Sepsy. În fosta clădire a moșierului Sepsy funcționează azi școala, în timp ce „tagul” a fost complet ras de pe suprafața pământului. În amintirea oamenilor a rămas și azi denumirea veche: «Tagul lui Sepsy», pășunea, pădurea, islazul.

Din jurul școlii a dispărut parcul, grădina, copacii și altele” – ne-a povestit profesorul Anzik Albert.

Am vrut să aflăm cum își amintesc sătenii de cei care au locuit pe aceste meleaguri și au fost cei mai înstăriți oameni ai localității.

Angi Endre – localnic în vârstă de 85 de ani: „În sat eu sunt cel mai în vârstă dintre bărbați și l-am cunoscut personal pe moșierul Sepsy Daniel. Era un om frumos și harnic care se ocupa cu multă pricepere de averea sa compusă din terenuri, păduri, pășuni, animale. A avut doi copii, din care unul a devenit medic veterinar. Ginerile său s-a numit Bay Miklos și a fost la vremea aceea avocat regal la baroul din Satu Mare.

Acest Sepsy Daniel era un mare vânător și organiza multe partide de vânătoare în sat. S-a sinucis într-una dintre camerele conacului său. Eram copil pe vremea aceea, cam 10 ani aveam când ne-am dus cu toții să-l vedem pe boierul mort. Stătea într-un fotoliu și avea arma în brațe. Era desculț și cu unul dintre degetele de la picioare a apăsat trăgaciul, iar glonțul i-a trecut prin gură. Nu am știut noi exact atunci care au fost motivele pentru care și-a pus capăt zilelor, că nu ne spuneau pe vremea aceea multe.

După război și după venirea comuniștilor la putere boierii au trebuit să plece în exil. Comuniștii au stat lângă ei până și-au făcut bagajele să plece și nu i-au lăsat singuri nici până s-au îmbrăcat. Am mai văzut noi asemenea p... au spus soldații care au fost puși să-i păzească. A fost oribil cum s-au purtat cu membrii acestei familii. Eu așa știu că Daniel Sepsy este înmormântat în cimitirul satului, dar mormântul este în paragină pentru că nu l-a mai îngrijit nimeni. Azi autoritățile locale nu își fac datoria, iar satul nostru este lăsat de izbeliște. Din păcate și azi comuniștii sunt la putere în Livada” – ne-a povestit bătrânul Angi Endre.

Am fost și noi în cîmîtirul satului Adrian. Cel mai frumos mormînt este și azi cel al lui Sepsy Karoly, decedat în 1899 și care a trăit doar 36 de ani. Moartea la așa o vîrstă tînră era poate un blestem pentru capul familiei Sepsy. După cum se spune, unii dintre membrii familiei Sepsy erau bolnavi cu plămîni. Poate nu tocmai întîmplător biserica reformată se află chiar lângă fostul conac al familiei Sepsy și mai mult ca sigur că la construirea ei cei din familia boierului au fost sponsori generoși. Trăim azi o altă viață, cu alți oameni, dar trecutul nu poate fi uitat ușor. În semn de respect cei de azi ar putea să mai curețe din cînd în cînd mormîntul familiei Sepsy, pentru că în fond ea a lăsat moștenire satului suprafețe mari de teren, averi constînd în clădiri, pădure și lacuri. Urmași ai familiei Sepsy au revendicat vechiul conac, dar fiindcă acolo funcționează școala șansele de a reprimi în natură această clădire sunt mici de tot.

Am lăsat în urmă satul Adrian cu amintirile lui cu tot și promitem să mai revenim aici, unde istoria te cheamă, pentru că ea mai ascunde pentru noi destule taine. Ca un făcut, sîmbătă la ora vizitei noastre în sat tocmai era o nuntă, cea a preotului greco-catolic cu Angela Majorcsak, o tînră din sat, parcă un simbol și un semn clar că viața aici își va urma mereu cursul, exact ca pe vremea lui Matei Corvin, în urmă cu peste 500 de ani.

ADY ENDRE

Casa marelui poet și povestea familiei lui

Cel mai vestit conac din județ se află în satul Ady Endre. Nu este el cel mai frumos și nici cel mai impunător, dar a fost locuit de niște oameni care au intrat pe vecie în istoria a două țări: România și Ungaria. Conacul a aparținut familiei celebrului poet al cărui nume satul îl poartă de 50 de ani – Ady Endre (1877-1919).

Poetul maghiar care s-a născut în acest sat este venerat și respectat, atît în Ungaria, cît și în țara noastră. Vom reda și detalii privind casa în care s-a născut, transformată în zilele noastre într-una din cele mai frumoase case memoriale văzute vreodată.

Înainte de a prezenta conacul e bine să știm cîteva lucruri despre Ady Endre.

Poetul și epoca pe care o reprezintă aparțin deja istoriei. Opera lui însă – care are o deschidere spre adevărurile eterne ale vieții și poeziei și care își are obârșia și garanția în legătura intimă a poetului cu locurile sale natale, cu satul din Valea Eriului – este vie, aparține valorilor literaturii universale. Poeziile ca și proza lui au provocat discuții înflăcărâte atât în timpul vieții, cât și după moartea sa, iar ideile poetului au împărțit cititorii și criticii în mai multe tabere. Cititorii au calificat poeziile ca indescifrabile, dar de asemenea ei și-au pus întrebarea: cum pot fi de neînțeles poeziile sale? Poezia lui a fost considerată simbolistă, dar au fost și păreri contrare. Unul dintre istoricii literari ai epocii a scris despre el: „Din scrierile lui Ady se poate citi orice după plac”.

Satul natal, Erindszent/Eriu Mețent. la nașterea și de asemenea la moartea poetului (22 noiembrie 1877, respectiv 27 ianuarie 1919), forma o bucată mică a regiunii Eriului, o mică așezare care se ascundea în apropierea Tășnadului, considerat atunci ca parte a Sălajului. Ady Endre a simțit din frageda sa tinerețe că nici locuitorii acestui sat nu sunt închiși în spațiu și timp, ci ei sunt valori trainice de neschimbat ale lumii universale omenești. Așa a fost și el, poetul care, privind în lume din acest sătuleț, caută răspuns la problemele lumii universale și în universal pentru spațiul mai larg decât pământul natal și pentru locuitorii lui. Atașarea dintotdeauna a lui Ady Endre de pământul natal formulează totodată un caracter omenesc, o caracteristică omenească specifică atunci când scrie: „sunt acasă și nicăieri altundeva, numai aici”.

Spiritul poetic al lui Ady Endre, neînchis în spațiu și în timp, reproduce lumea prin tablouri magice, prin viziuni, reprezintă proprietățile ei care nu pot fi analizate deloc sau doar puțin cu instrumentele gândirii raționale și arată legături de acest gen ale vieții omenești, care pot fi văzute numai prin instrumentele poetice iraționale sau prin structurile speciale ale

formelor poetice. Ady Endre a fost un liric care a întrezărit și a trăit el însuși complexitatea, profunzimile misterioase ale naturii omenești, prin presimțirile vizionar-instinctive ale geniului. Totodată l-a caracterizat capacitatea observării esențialului. Deja ca ziarist tânăr și-a dat seama de caracterul periculos al spiritului naționalismului, cum a și formulat: „Iar din țară va fi ceva doar atunci dacă se scapă din lumea patrihoților care fabrică vorbe goale.”

Poetul care a sperat în victoria ideilor de libertate și egalitate, care a simpatizat cu socialiștii, a observat că în spatele marilor declarații de principiu ale socialiștilor încolțește dorul puterii, a putut vedea că în privința naționalismului de multe ori știutorii de carte socialiști îi întrec pe scriitorii naționaliști.

Odată cu trecerea în neființă a marelui poet s-a declanșat un adevărat cult pentru acesta, care s-a manifestat prin reeditarea operei sale, dar și prin organizarea de manifestări omagiale, sau pelerinaje, la casa natală din Micențiu, unde încă a mai trăit mama sa până în anul 1935. Din această perioadă datează un basorelief al poetului, executat de Szini Sebok Zoltan și încadrat în peretele dinspre drum al casei vechi. În 30 octombrie 1953 casa suferă un incendiu puternic care distruge acoperișul și o bună parte a obiectelor familiei Ady care erau păstrate împreună cu casa, în proprietatea familiei Szabo. Din anul 1954 pictorul Aurel Popp se implică activ în restaurarea casei natale a poetului.

Este important de subliniat că datorită eforturilor lui Aurel Popp, dar și ale altor intelectuali de marcă ai vremii, în anul 1957 a fost înființată „Casa memorială Ady Endre”, tot atunci fiind schimbat numele satului în Ady Endre. O restaurare amplă precum și o reorganizare a expunerii s-a făcut în anul 1977, când s-au împlinit 100 de ani de la nașterea poetului.

S-au reorganizat la începutul anilor 2000 interioarele, atât casa veche cât și cea nouă, păstrându-se în general